

MONITORUL OFICIAL

AL

ROMÂNIEI

Anul 190 (XXXIV) — Nr. 762

PARTEA I
LEGI, DECRETE, HOTĂRĂRI ȘI ALTE ACTE

Vineri, 29 iulie 2022

SUMAR

	<u>Pagina</u>
DECIZII ALE CURȚII CONSTITUȚIONALE	
Decizia nr. 229 din 28 aprilie 2022 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală	2–7
★	
Opinie separată	7–15
★	
Opinie concurentă	15–16

DECIZII ALE CURȚII CONSTITUȚIONALE**CURTEA CONSTITUȚIONALĂ****DECIZIA Nr. 229**

din 28 aprilie 2022

referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală

Valer Dorneanu	— președinte
Cristian Deliorga	— judecător
Marian Enache	— judecător
Daniel Marius Morar	— judecător
Mona-Maria Pivniceru	— judecător
Gheorghe Stan	— judecător
Livia Doina Stanciu	— judecător
Elena-Simina Tănăsescu	— judecător
Varga Attila	— judecător
Cristina Cătălina Turcu	— magistrat-asistent

1. Pe rol se află soluționarea excepției de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, excepție ridicată de Valer Ion Baias, David Baias, Călin Ștefan Baias, Maria Baias, Daniel Vlad Baias și Sorin Baias în Dosarul nr. 575/1.285/2015/a1 al Înaltei Curți de Casație și Justiție — Secția I civilă și care formează obiectul Dosarului Curții Constituționale nr. 111D/2018.

2. Dezbaterile au avut loc în ședința publică din data de 19 octombrie 2021, în prezența apărătorilor părților și cu participarea reprezentantului Ministerului Public, procuror Liviu Drăgănescu, fiind consemnate în încheierea de ședință de la acea dată, când, având în vedere cererea de întrerupere a deliberărilor pentru o mai bună studiere a problemelor ce formează obiectul cauzei, în temeiul dispozițiilor art. 57 și ale art. 58 alin. (3) din Legea nr. 47/1992, Curtea a amânat pronunțarea asupra cauzei pentru data de 23 noiembrie 2021, când, pentru aceleași motive, a fost amânată pronunțarea pentru data de 27 ianuarie 2022. La această ultimă dată, având în vedere imposibilitatea constituirii completului care a participat la dezbateri, în temeiul dispozițiilor art. 57 și ale art. 58 alin. (3) din Legea nr. 47/1992, Curtea a amânat pronunțarea pentru data de 23 februarie 2022, dată la care nu s-a putut constitui cvorumul legal de ședință astfel că, în temeiul dispozițiilor art. 51 alin. (1) teza întâi din Legea nr. 47/1992, a fost amânată pronunțarea la data de 9 martie 2022. La această dată pronunțarea a fost amânată pentru 16 martie 2022 din cauza imposibilității constituirii completului care a participat la dezbateri, în temeiul art. 57 și al art. 58 alin. (1) din Legea nr. 47/1992. La data de 16 martie 2022, având în vedere cererea de întrerupere a deliberărilor pentru o mai bună studiere a problemelor ce formează obiectul cauzei, în temeiul dispozițiilor art. 57 și ale art. 58 alin. (3) din Legea nr. 47/1992, Curtea a

amânat pronunțarea asupra cauzei pentru data de 6 aprilie 2022, când, pentru aceleași motive, s-a amânat pronunțarea pentru data de 28 aprilie 2022, dată la care a fost pronunțată prezenta decizie.

CURTEA,

având în vedere actele și lucrările dosarului, constată următoarele:

3. Prin Încheierea din 6 decembrie 2017, pronunțată în Dosarul nr. 575/1.285/2015/a1, **Înalta Curte de Casație și Justiție — Secția I civilă a sesizat Curtea Constituțională cu excepția de neconstituționalitate a prevederilor art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală.** Excepția a fost ridicată de Valer Ion Baias, David Baias, Călin Ștefan Baias, Maria Baias, Daniel Vlad Baias și Sorin Baias într-o cauză având ca obiect soluționarea recursului formulat împotriva unei hotărâri prin care a fost menținută sentința pronunțată de prima instanță în sensul admiterii cererii formulate de autori — soție și copii ai persoanei vătămate — având ca obiect repararea patrimonială a prejudiciului nepatrimonial.

4. **În motivarea excepției de neconstituționalitate** se arată, în esență, că în cazul unor vătămări corporale „cercul victimelor” nu se limitează la cele afectate direct, ci îi include și pe cei apropiați lor, care sunt îndurerăți la rândul lor văzând suferința fizică sau morală a celor dragi. În plus, în funcție de gravitatea vătămării suferite de victime, persoanele apropiate pot suferi atingeri majore, unele cu caracter definitiv, ale propriilor circumstanțe de viață. Aceste circumstanțe se degradează direct proporțional cu gradul de vătămare a sănătății persoanei apropiate. În cazul în care victima rămâne în „stare vegetativă” sau suferă mari limitări fizice, cei apropiați vor trebui să gestioneze condiții de viață extrem de solicitante. O astfel de alterare a circumstanțelor vieții este, la rândul ei, generatoare de mari suferințe psihice. Rezultă, așadar, în mod evident, că atunci când integritatea corporală sau sănătatea unei persoane este afectată se produce și o vătămare a integrității psihice a persoanelor apropiate acesteia. Prejudiciul astfel cauzat este propriu sau personal, direct, cert și legitim. În momentul în care o astfel de vătămare a integrității psihice a unei persoane s-a produs, protecția oferită de garantarea sa constituțională nu poate avea alt sens decât acela al reparării acestui prejudiciu chiar dacă numai sub forma despăgubirilor cu caracter pecuniar. Este adevărat că nu orice atingere adusă integrității psihice este

susceptibilă de reparații bănești (la fel ca în cazul integrității fizice a persoanelor), dar a exclude cu totul posibilitatea reparării prejudiciului psihic suferit de aceste persoane reprezintă o încălcare a dreptului la integritate psihică garantat prin Constituție. Este de remarcat în acest sens și faptul că art. 1.391 din Codul civil reprezintă norma legală de bază în materia reparării prejudiciului moral, fiind reperul principal în această materie. Acestea sunt motivele pentru care art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, contravine art. 22 din Constituție, împiedicând repararea prejudiciului psihic suferit de persoanele apropiate celor care sunt victime ale unei vătămări corporale și nerecunoscându-le acestora dreptul de a obține despăgubiri pentru prejudiciul moral suferit.

5. Referitor la încălcarea art. 26 alin. (1) din Legea fundamentală se arată că în cazul producerii unor vătămări corporale grave persoana vătămată este prezentă în familie, dar cei apropiați nu mai pot beneficia efectiv de prezența sa. Aceasta întrucât capacitățile sale de comunicare, relaționare, înțelegere, efort fizic și ajutor scad adesea considerabil. Se produce o restrângere a posibilităților de viață familială. Limitările fizice și psihice suferite de persoana vătămată pot genera consecințe negative extrem de importante asupra vieții familiale, cotidiene, a persoanelor apropiate, iar cei apropiați trebuie să depună un efort suplimentar pentru a răspunde nevoilor speciale ale celor dragi rămași cu diferite sechele în urma vătămarilor suferite. Modul de viață clădit în timp împreună cu cei dragi, toate activitățile, plăcerile și proiectele vieții împreună sunt afectate.

6. Aceasta este și perspectiva Curții Europene a Drepturilor Omului care recunoaște „existența încălcării art. 8 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale în cazul unei victime indirecte”. Se invocă, în acest sens, cele reținute prin Hotărârea din 19 iulie 2012, pronunțată în Cauza *Koch împotriva Germaniei*, în sensul că „s-a produs o încălcare directă a dreptului reclamantului la respectarea vieții sale private și de familie prin refuzul autorităților germane de a pune la dispoziția soției medicamentele necesare acesteia pentru a-și pune capăt zilelor. Este consacrată astfel posibilitatea lezării dreptului la viață privată și de familie a unei persoane prin atingerile aduse integrității fizice sau psihice ale unei persoane apropiate”. În general, practica Curții Europene a Drepturilor Omului este în sensul de a recunoaște existența unor încălcări ale drepturilor prevăzute de Convenție și în cazul altor persoane decât victimele directe, precum și în situații care nu au produs moartea sau dispariția victimei, sens în care sunt invocate cele reținute în Decizia de admisibilitate din 4 octombrie 2011, pronunțată în Cauza *Nassau Verzekering Maatschappij N.V. împotriva Țărilor de Jos*.

7. **Înalta Curte de Casație și Justiție — Secția I civilă** apreciază că excepția de neconstituționalitate este neîntemeiată prin raportare la prevederile art. 22 din Constituție și întemeiată prin raportare la dispozițiile art. 26 din Legea fundamentală. Astfel, referitor la încălcarea art. 22 din Constituție, se apreciază că, în ceea ce îi privește pe autorii excepției, nu se poate

pretinde încălcarea dreptului lor la integritate psihică, întrucât acest drept poate fi invocat exclusiv de persoana care a fost victima accidentului cauzator de prejudicii. Dreptul la integritate psihică este unul fundamental, puternic legat de dreptul la viață. Latura psihică a vieții individului reprezintă elementul esențial ce marchează identitatea ființei umane, astfel încât se poate afirma că dreptul la integritate psihică este, în realitate, o prelungire firească a dreptului la viață.

8. Se apreciază că excepția de neconstituționalitate este întemeiată însă prin raportare la prevederile art. 26 din Constituție deoarece, în accepțiunea art. 8 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, noțiunea de „*viață privată*” cuprinde, în primul rând, integritatea fizică și morală a persoanei, sfera intimă a individului. Ocrotirea vieții private trebuie, de asemenea, să cuprindă dreptul individului de a stabili, dezvolta și menține relații cu semenii săi și, în special, cu membrii familiei sale, indiferent de împrejurări. În același sens, „*viața de familie*” a primit o consacrare și, implicit, o protecție distinctă. Consacrarea dreptului la respectarea vieții private și familiale urmărește apărarea individului împotriva oricărei ingerințe arbitrară a puterii publice în exercitarea prerogativelor ce asigură însuși conținutul acestui drept. Dreptul victimelor indirecte la reparație pentru prejudiciile care le-au fost cauzate prin rigoare, limitele sale și condițiile de stabilire a despăgubirilor sau, după caz, a compensațiilor bănești sunt reglementate în art. 1.390—1.392 din Codul civil. Prejudiciile morale constau în suferința psihică pe care o încearcă victimele indirecte (soțul sau soția, descendenții, părinții, frații și surorile victimei imediate) din cauza pierderii unei ființe dragi, față de care au o afecțiune deosebită, sau conștientizării suferințelor și degradării stării fizice și de sănătate a victimei imediate. Suferințele pot fi, în aceste cazuri, echivalente cu cele trăite în cazul decesului, aceasta pentru că cei apropiați ajung să vadă zilnic suferințele pe care le îndură victima unui accident sau statutul chinuit și uneori degradant în care a ajuns, iar victima, deși rămasă în viață, este în imposibilitate de a-și exercita în continuare funcțiile și rolurile pe plan social, familial și profesional, ceilalți membri ai familiei fiind nevoiți să preia din atribuțiile acesteia. Prin urmare, legiuitorul ar trebui să recunoască dreptul la despăgubiri și pentru acele fapte ilicite care au avut drept consecințe restrângerea severă a posibilităților de viață familială și socială a membrilor familiei, nu doar pentru cele care au determinat decesul victimei. Astfel, este unanim acceptat că pentru a fi justificată o ingerință în dreptul la viață privată și familială aceasta trebuie să aibă o bază legală, legea trebuind să fie accesibilă și previzibilă, să urmărească un scop legitim, să fie necesară într-o societate democratică, totodată trebuind să existe un raport rezonabil de proporționalitate între protejarea interesului general și a celui individual, între scopul urmărit și mijloacele folosite.

9. Potrivit prevederilor art. 30 alin. (1) din Legea nr. 47/1992, încheierea de sesizare a fost comunicată președinților celor două Camere ale Parlamentului, Guvernului și Avocatului Poporului, pentru a-și exprima punctele de vedere asupra excepției de neconstituționalitate ridicate.

10. **Președinții celor două Camere ale Parlamentului, Guvernul și Avocatul Poporului** nu au comunicat punctele lor de vedere asupra excepției de neconstituționalitate.

CURTEA,

examinând încheierea de sesizare, raportul întocmit de judecătorul-raportor, notele scrise depuse, precum și concluziile avocaților prezenți și ale procurorului, dispozițiile legale criticate, raportate la prevederile Constituției, precum și Legea nr. 47/1992, reține următoarele:

11. Curtea Constituțională a fost legal sesizată și este competentă, potrivit dispozițiilor art. 146 lit. d) din Constituție, precum și ale art. 1 alin. (2), ale art. 2, 3, 10 și 29 din Legea nr. 47/1992, să soluționeze excepția de neconstituționalitate.

12. **Obiectul excepției de neconstituționalitate** îl constituie dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală.

13. Art. 1.391 alin. (1) din Codul civil are următorul cuprins: *„În caz de vătămare a integrității corporale sau a sănătății, poate fi acordată și o despăgubire pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială.”*

14. Prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 498 din 4 iulie 2016, s-a admis sesizarea formulată și s-a stabilit că *„dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil se interpretează în sensul că, într-o cauză penală având ca obiect o infracțiune de vătămare corporală din culpă, doar victima infracțiunii, care a suferit un prejudiciu, este îndreptățită să obțină o despăgubire pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială.”*

15. În opinia autorilor excepției de neconstituționalitate, dispozițiile legale criticate contravin dispozițiilor constituționale ale art. 22 alin. (1) — *Dreptul la viață și la integritate fizică și psihică* și ale art. 26 alin. (1) — *Viața intimă, familială și privată*.

16. Examinând excepția de neconstituționalitate, Curtea observă că autorii acesteia critică art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală. Cu privire la acest aspect, Curtea a reținut, în jurisprudența sa, că toate considerentele de principiu referitoare la verificarea constituționalității textelor de lege aplicabile în interpretarea consacrată prin recursurile în interesul legii sunt valabile *mutatis mutandis* și în ceea ce privește verificarea constituționalității textelor în interpretarea dată de Înalta Curte de Casație și Justiție prin hotărârile prealabile pronunțate pentru dezlegarea unei chestiuni de drept (a se vedea Decizia nr. 397 din 15 iunie 2016, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 532 din 15 iulie 2016, paragraful 25). Astfel, instanța de contencios constituțional a statuat, de principiu, că o decizie pronunțată într-un recurs în interesul legii (respectiv o hotărâre prealabilă pronunțată pentru dezlegarea unei chestiuni de drept) nu poate constitui eo ipso obiect al excepției de neconstituționalitate,

deoarece instanța de contencios constituțional, în acord cu prevederile art. 146 din Legea fundamentală, nu are competența de a cenzura constituționalitatea hotărârilor judecătorești, indiferent că sunt pronunțate în dezlegarea unor pricini de drept comun ori în vederea interpretării și aplicării unitare a legii (Decizia nr. 409 din 4 noiembrie 2003, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 848 din 27 noiembrie 2003). Însă interpretarea care se poate aduce normei juridice de către Înalta Curte de Casație și Justiție prin deciziile în care soluționează recursuri în interesul legii, precum și prin hotărârile prealabile pronunțate pentru dezlegarea unei chestiuni de drept trebuie să țină cont de exigența de ordin constituțional cuprinsă în art. 1 alin. (5) din Legea fundamentală, potrivit căruia în România, respectarea Constituției și a supremației sale este obligatorie.

17. În concluzie, din perspectiva raportării la prevederile Constituției, Curtea Constituțională este competentă să verifice constituționalitatea textelor legale aplicabile în interpretările consacrate prin recursurile în interesul legii și hotărârile prealabile, astfel că art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, urmează să constituie obiectul controlului de constituționalitate în prezenta cauză (a se vedea, *ad similibet*, Decizia nr. 854 din 23 iunie 2011, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 672 din 21 septembrie 2011, și Decizia nr. 8 din 18 ianuarie 2011, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 186 din 17 martie 2011).

18. Cu privire la jurisprudența Curții Constituționale referitoare la contestarea constituționalității normelor în interpretarea dată acestora prin decizii ale Înaltei Curți de Casație și Justiție pronunțate în recursuri în interesul legii sau în hotărâri prealabile pentru dezlegarea modului de aplicare și interpretare a unor prevederi de lege, Curtea Constituțională, în jurisprudența sa, a dezvoltat o analiză în două etape, prima vizând respectarea competenței Înaltei Curți de Casație și Justiție prevăzute de art. 126 alin. (3) din Constituție, iar cea de-a doua referitoare la raportarea conținutului normativ astfel determinat al normei criticate la dispozițiile Constituției (a se vedea Decizia nr. 349 din 17 iunie 2014, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 582 din 4 august 2014, paragraful 20, și Decizia nr. 509 din 30 iunie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1077 din 13 noiembrie 2020, paragrafele 15, 16 și 30).

19. În ceea ce privește prima etapă a analizei anterior menționate, Curtea urmează să verifice dacă interpretarea dată art. 1.391 alin. (1) din Codul civil prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, se încadrează în limitele competenței sale stabilite prin art. 126 alin. (3) din Constituție.

20. În acest sens, Curtea observă că Înalta Curte de Casație și Justiție a interpretat sistematic alin. (1) și (2) ale art. 1.391 din Codul civil și a concluzionat că victima directă a prejudiciului, respectiv cea persoană care a suferit o traumă corporală

produsă prin săvârșirea unei fapte ilicite sau a unui alt eveniment pentru care o persoană este chemată să răspundă, este titulara exclusivă a dreptului la despăgubire. Numai în situația în care intervine decesul victimei directe, dreptul la despăgubiri aparține, în condițiile stipulate de norma juridică incidentă, persoanelor invocate la art. 1.391 alin. (2) din Codul civil. Totodată, Înalta Curte de Casație și Justiție a reținut că prevederile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil trebuie coroborate și cu dispozițiile art. 1.386 alin. (1) din Codul civil și cu cele ale art. 1.387 alin. (1) din Codul civil, care reglementează atât formele reparației prejudiciului (scopul fiind repunerea victimei în situația anterioară comiterii faptei ilicite ori a evenimentului de natură a atrage răspunderea persoanei vinovate), cât și întinderea despăgubirii.

21. Analizând interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, anterferită, Curtea Constituțională reține că se află în fața unei veritabile operațiuni de interpretare a legii în sensul art. 126 alin. (3) din Constituție, cu respectarea, întru totul, a competenței atribuite Înaltei Curți de Casație și Justiție de legiuitorul constituant, pentru argumentele care vor fi prezentate în continuare.

22. Astfel, Curtea observă că legiuitorul a reglementat pentru prima oară în mod expres, prin prevederile noului Cod civil, repararea prejudiciului adus drepturilor nepatrimoniale. Potrivit art. 252 și art. 253 alin. (4) din Codul civil, orice persoană fizică are dreptul la ocrotirea valorilor intrinseci ființei umane, cum sunt viața, sănătatea, integritatea fizică și psihică, demnitatea, intimitatea vieții private, libertatea de conștiință, creația științifică, artistică, literară sau tehnică. Persoana prejudiciată poate cere oricând instanței: despăgubiri sau, după caz, o reparație patrimonială pentru prejudiciul, chiar nepatrimonial, ce i-a fost cauzat, dacă vătămarea este imputabilă autorului faptei prejudiciabile. În cazul specific al vătămării integrității corporale sau a sănătății, în doctrină și în practică, prejudiciile nepatrimoniale au fost grupate astfel: prejudiciul rezultat în urma durerilor psihice sau fizice (despăgubirea este numită *pretium doloris*), prejudiciul estetic (despăgubirea este numită *pretium pulchritudinis*), prejudiciul de agrement și prejudiciul constând în pierderea speranței de viață. Dreptul la repararea prejudiciului nepatrimonial a primit odată cu intrarea în vigoare a Codului civil o consacrare expresă în art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, criticat în prezenta cauză.

23. Cu privire la condițiile răspunderii civile delictuale, Curtea observă că legiuitorul a fixat următoarele reguli: orice persoană care cauzează altuia un prejudiciu (inclusiv prejudicial nepatrimonial) printr-o faptă ilicită, săvârșită cu vinovăție, este obligată să îl repare, răspunzând pentru cea mai ușoară culpă (art. 1.357). Așadar, cele patru condiții generale pentru angajarea răspunderii civile delictuale sunt: săvârșirea unei fapte ilicite, vinovăția făptuitorului, existența unui prejudiciu și legătura de cauzalitate **directă** între fapta ilicită și prejudiciu.

24. De asemenea, se observă că răspunderea pentru prejudiciile cauzate integrității fizice sau psihice ori sănătății nu poate fi înlăturată ori diminuată decât în condițiile legii, iar prejudiciul se repară integral, dacă prin lege nu se prevede altfel [art. 1.355 alin. (3) și art. 1.385 alin. (1) din Codul civil].

25. Analizând cadrul legislativ anterior evocat, Curtea concluzionează că legiuitorul a reglementat obligativitatea reparației prejudiciului nepatrimonial rezultat în urma vătămării integrității corporale sau a sănătății numai pentru victima directă a faptei ilicite, deoarece numai în cazul acesteia există un raport direct de cauzalitate între săvârșirea faptei ilicite și prejudiciu. Dacă legiuitorul ar fi avut o altă opțiune ar fi nominalizat atât în art. 252 și art. 253 alin. (4) din Codul civil (unde se face referire expresă doar la persoana prejudiciată), cât și în textul de lege criticat alte categorii de persoane care au dreptul la despăgubiri. Atunci când a dorit să acorde despăgubiri pentru alte categorii — spre exemplu în caz de deces al victimei directe — legiuitorul a reglementat în mod expres cu privire la persoanele îndreptățite, respectiv ascendenții, descendenții, frații, surorile și soțul, pentru durerea încercată prin moartea victimei, precum și oricare altă persoană care ar putea dovedi existența unui asemenea prejudiciu, potrivit art. 1.391 alin. (2) din Codul civil.

26. Pentru aceste motive, Curtea reține că Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală a realizat o interpretare sistematică a prevederilor legale criticate în limitele competenței sale stabilite prin art. 126 alin. (3) din Constituție, interpretare ce corespunde voinței legiuitorului, fără a restrânge sfera incidenței normei criticate în raport cu voința legiuitorului, aceea de a reglementa acordarea despăgubirilor pentru prejudiciul nepatrimonial numai cu privire la victima directă a faptei de vătămare a integrității corporale sau a sănătății.

27. Referitor la cea de-a doua treaptă a controlului, Curtea urmează să se pronunțe asupra conținutului normativ al textului de lege criticat, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, prin raportare la art. 22 alin. (1) și art. 26 alin. (1) din Constituție, din perspectiva criticilor privind încălcarea dreptului la integritate psihică și la respectarea și ocrotirea vieții de familie prin excluderea de la plata daunelor morale a persoanelor apropiate victimei care a suferit vătămarea integrității corporale sau a sănătății — victime „*prin ricoșeu*”.

28. Curtea observă că pretinsa afectare a dreptului la integritate psihică derivă, în speță, din imposibilitatea exercitării dreptului la viață familială în plenitudinea sa, iar acest ultim drept pretins încălcat este raportat la reperele stabilite de Curtea Europeană a Drepturilor Omului în jurisprudența sa cu privire la art. 8 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale.

29. Curtea observă că, prin Decizia nr. 498 din 17 iulie 2018, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 650 din 26 iulie 2018, paragraful 30, a reținut că obiectul art. 8 din Convenție este acela de a proteja individul de ingerința arbitrară a autorităților publice; el nu obligă statul doar să se abțină de la astfel de ingerințe, ci, suplimentar acestei obligații negative, pot exista obligații pozitive inerente, în vederea respectării efective a vieții private sau de familie. Aceste obligații pot implica adoptarea de măsuri concepute pentru a apăra respectarea vieții private, chiar și în sfera relațiilor dintre indivizi (Hotărârea

din 17 iulie 2008, pronunțată în Cauza *I. împotriva Finlandei*, paragraful 36).

30. Pornind de la considerentele anterior menționate, Curtea observă că statul și-a îndeplinit obligațiile pozitive de a garanta respectarea dreptului la integritate psihică și a vieții de familie prin adoptarea unui cadru legislativ corespunzător, respectiv prin incriminarea infracțiunii de vătămare corporală în art. 194 din Codul penal, prin reglementarea relațiilor de familie în Cartea a doua a Codului civil, prin asigurarea asistenței de sănătate în condițiile Legii nr. 95/2006 privind reforma în domeniul sănătății, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 652 din 28 august 2015, și prin acordarea de drepturi persoanelor care în urma vătămării corporale vor rămâne cu un handicap inclusiv prin garantarea dreptului la un asistent personal remunerat care poate fi membru al familiei, potrivit Legii nr. 448/2006 privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1 din 3 ianuarie 2008.

31. Cu privire la acordarea daunelor morale, în jurisprudența sa, Curtea a reținut că acordarea de despăgubiri pentru daune morale este la libera apreciere a legiuitorului, care — în temeiul art. 61 din Legea fundamentală, potrivit căruia „*Parlamentul este organul reprezentativ suprem al poporului român și unica autoritate legiuitoare a țării*” — este competent să stabilească condițiile și criteriile de acordare a acestui drept (a se vedea Decizia nr. 1.358 din 21 octombrie 2010, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 761 din 15 noiembrie 2010).

32. Curtea constată că prin critica de neconstituționalitate formulată autorii excepției consideră că prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, s-a restrâns în mod nejustificat sfera beneficiarilor despăgubirilor. În concepția acestora, repararea prejudiciului nepatrimonial, așa cum a fost reglementată prin art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, vizează atât victima directă, cât și cea prin „ricșeu”. Raportat la condițiile angajării răspunderii civile delictuale, evocate la paragraful 23 din prezenta decizie, legătura de cauzalitate între fapta ilicită și prejudiciu există doar în privința victimei directe, aceasta fiind afectată nemijlocit de respectiva faptă. Victima „prin ricoșeu” nu suferă un prejudiciu ce rezultă direct din săvârșirea faptei ilicite, ci prejudiciul său se raportează la victima directă din perspectiva imposibilității acesteia de a-și desfășura viața privată și de familie în condițiile anterioare săvârșirii faptei. Doar aparent fapta ilicită în sine reprezintă sursa prejudiciului suferit de victima „prin ricoșeu”, o asemenea ipoteză fiind exclusă în momentul în care victima directă primește despăgubiri, prejudiciul este reparat integral, iar consecințele faptei ilicite sunt remediate. Curtea constată că intră sub protecția art. 22 și art. 26 din Constituție repararea prejudiciului suferit doar de victima directă, astfel că opțiunea legislativă înscrisă în art. 1.391 alin. (1) din Codul civil constituie o concretizare a acestor exigențe constituționale.

33. Recunoașterea unei răspunderi a autorului faptei ilicite în favoarea persoanelor apropiate victimei ar putea constitui o altă formă de răspundere juridică civilă — distinctă, specială, specifică — care nu intră însă în sfera de reglementare a

art. 1.391 alin. (1) din Codul civil. O asemenea răspundere trebuie normată în mod expres ca o opțiune de politică legislativă a statului. Aceasta nu este un element intrinsec al răspunderii reglementate de art. 1.391 alin. (1) din Codul civil și nici nu decurge din acesta, ci este o formă de răspundere distinctă, cu o natură și o fizionomie juridică proprie, separată de răspunderea reglementată în prezent. Astfel, includerea acestui tip de răspundere în sfera celei reglementate de art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, potrivit celor susținute de autorii excepției, nu poate fi acceptată, întrucât ar altera instituția răspunderii civile delictuale care, în mod clasic, presupune existența unei legături **directe** de cauzalitate între fapta ilicită și prejudiciu.

34. Opțiunea legiuitorului este aceea ca, în cazul vătămării corporale, daunele morale să fie acordate numai persoanelor care au suferit respectiva vătămare. Este o opțiune justificată din moment ce, în cazul afectării drepturilor nepatrimoniale, care prin esența lor sunt neevaluabile în bani, este imposibil să fie stabilite criterii obiective de cuantificare a prejudiciului. Scopul acordării daunelor morale constă în realizarea, în primul rând, a unei satisfacții morale pentru suferințele provocate, iar nu a unei satisfacții patrimoniale. Singurele care pot aprecia asupra prejudiciilor sunt instanțele de judecată, prin raportare la circumstanțele concrete ale spețelor. Este motivul pentru care asemenea daune se acordă „în echitate” numai persoanelor vătămate direct, cu obligația păstrării proporționalității și justului echilibru între natura valorilor lezate și sumele acordate, pentru a fi împiedicată o îmbogățire fără justă cauză.

35. Curtea observă că Hotărârea din 19 iulie 2012, pronunțată în Cauza *Koch împotriva Germaniei*, și Decizia de admisibilitate din 4 octombrie 2011, pronunțată în Cauza *Nassau Verzekering Maatschappij N.V. împotriva Țărilor de Jos*, invocate de autorii excepției, nu prezintă relevanță referitor la modul în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului se raportează la prejudiciul „prin ricoșeu” suferit de persoanele apropiate ale victimei directe care supraviețuiește ca urmare a unui accident. Astfel, prin hotărârea anterioară s-a admis cererea referitoare la încălcarea art. 8 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, formulată de soțul victimei directe care decedase (ipoteză diferită de aceea din prezenta cauză), vătămarea privind suferința proprie a victimei indirecte rezultată din refuzul instanței naționale de a analiza pe fond solicitarea victimei directe de a se sinucide întrucât era afectată de o boală gravă care nu rezultase dintr-un fapt ilicit cauzator de prejudicii.

36. Nici Decizia de admisibilitate din 4 octombrie 2011, pronunțată în Cauza *Nassau Verzekering Maatschappij N.V. împotriva Țărilor de Jos*, nu are relevanță în cauză; Curtea Europeană a Drepturilor Omului a constatat că societatea reclamantă a urmărit să obțină printr-un act de cesiune dreptul de a depune o cerere în temeiul Convenției și ca urmare a acestei constatări a reținut că aceasta nu are calitatea de „victimă” în sensul art. 34 din Convenție.

37. Pentru considerentele expuse mai sus, în temeiul art. 146 lit. d) și al art. 147 alin. (4) din Constituție, al art. 1—3, al art. 11 alin. (1) lit. A.d) și al art. 29 din Legea nr. 47/1992, cu majoritate de voturi,

CURTEA CONSTITUȚIONALĂ

În numele legii

DECIDE:

Respinge, ca neîntemeiată, excepția de neconstituționalitate ridicată de Valer Ion Baias, David Baias, Călin Ștefan Baias, Maria Baias, Daniel Vlad Baias și Sorin Baias în Dosarul nr. 575/1.285/2015/a1 al Înaltei Curți de Casație și Justiție — Secția I civilă și constată că dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, sunt constituționale în raport cu criticile formulate.

Definitivă și general obligatorie.

Decizia se comunică Înaltei Curți de Casație și Justiție — Secția I civilă și se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I.

Pronunțată în ședința din data de 28 aprilie 2022.

PREȘEDINTELE CURȚII CONSTITUȚIONALE

pentru prof. univ. dr. **VALER DORNEANU**,

în temeiul art. 426 alin. (4) din Codul de procedură civilă coroborat cu art. 14 din Legea nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, semnează

MARIAN ENACHE

Magistrat-asistent,
Cristina Cătălina Turcu

OPINIE SEPARATĂ

În **dezacord** cu decizia pronunțată de Curtea Constituțională, cu majoritate de voturi, de respingere ca neîntemeiată a excepției de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1.391 alin. (1) din Codul civil în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, formulăm prezenta **opinie separată**, considerând că **excepția trebuia să fie admisă** întrucât:

• Art. 1.391 alin. (1) din Codul civil în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, încalcă art. 22, art. 26 și art. 126 alin. (3) din Constituție prin faptul că **restrânge aplicabilitatea textului doar la victimele directe supraviețuitoare ale unui fapt ilicit cauzator de prejudicii corporale în condițiile în care legiuitorul nu a stabilit o astfel de limitare a principiului general al reparării integrale a prejudiciilor**.

• Or, deși principiul reparării integrale a prejudiciilor consacrat de Codul civil nu este absolut, doar legiuitorul poate stabili limite și numai în mod expres, iar nu instanțele judecătorești. În plus, instanțele judecătorești nu pot modifica substanța normativă a textului legal prin limitarea protecției constituționale oferită unor drepturi fundamentale. În fapt, **în materia daunelor morale**

datorate victimelor indirecte ale unui fapt ilicit cauzator de prejudicii corporale, o interpretare a art. 1.391 alin. (1) din Codul civil precum cea rezultată din Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție, echivalează cu poziția restrictivă exprimată cu privire la daunele morale prin Decizia de îndrumare a Plenului Tribunalului Suprem nr. VII din 29 decembrie 1952.

*

* *

1. În prezenta cauză Curtea Constituțională a fost investită să analizeze constituționalitatea art. 1.391 alin. (1) din Codul civil în interpretarea dată acestei prevederi legale prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016 privind pronunțarea unei hotărâri prealabile pentru dezlegarea modului de interpretare și aplicare a art. 1.391 alin. (1) și art. 1.371 alin. (1) din Codul civil, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, în sensul că doar victimele *directe* ale unui prejudiciu corporal pot beneficia și de repararea prejudiciului moral ce rezultă din restrângerea posibilităților de viață familială și socială. Consecința acestei interpretări este aceea că victimele *indirecte* sunt — implicit — împiedicate să beneficieze de repararea prejudiciului moral rezultat din restrângerea posibilităților lor de viață familială și socială în urma prejudiciului corporal suferit de victima directă. Curtea Constituțională a fost investită să

analizeze dacă această interpretare a art. 1.391 alin. (1) din Codul civil încalcă sau nu ocrotirea constituțională a dreptului la integritate psihică, prevăzut de art. 22 din Constituție, și a dreptului la viață intimă, familială și privată, prevăzut de art. 26 alin. (1) din Constituție.

2. Art. 1.391 din Codul civil este plasat în cartea a V-a — Despre obligații, titlul II — Izvoarele obligațiilor capitolul IV — Răspunderea civilă, secțiunea a 6-a — Repararea prejudiciului în cazul răspunderii delictuale și vizează repararea prejudiciilor nepatrimoniale (tradițional denumite „daune morale”) rezultate din fapte ilicite care provoacă prejudicii integrității corporale ori sănătății victimei. Alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil stabilește că, în cazul răspunderii pentru vătămarea integrității corporale ori sănătății unei victime, pot fi acordate și daune morale, mai precis despăgubiri *pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială*, în vreme ce alin. (2) al art. 1.391 din Codul civil precizează că *pentru durerea* încercată ca urmare a morții victimei directe a unei fapte ilicite instanțele pot acorda despăgubiri și ascendenților, descendenților, fraților, surorilor, soțului sau oricăror alte persoane care pot dovedi existența unui prejudiciu moral prin rigoare. Se observă că alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil face vorbire de repararea patrimonială a prejudiciilor rezultate din restrângerea posibilităților de viață familială și socială fără a preciza *expressis verbis* persoanele îndreptățite să obțină aceste daune morale, în vreme ce alin. (2) al art. 1.391 din Codul civil enumeră *expressis verbis* persoanele care pot beneficia de daune morale pentru durerea prilejuită lor de moartea victimei directe a unui fapt ilicit care stă la baza răspunderii delictuale.

3. Redactarea generală și aparent imprecisă a primului alineat al art. 1.391 din Codul civil a fost interpretată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016 privind pronunțarea unei hotărâri prealabile pentru dezlegarea modului de interpretare și aplicare a art. 1.391 alin. (1) și art. 1.371 alin. (1) din Codul civil, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, în sensul că, într-o cauză penală având ca obiect o infracțiune de vătămare corporală din culpă, doar *victima infracțiunii*, cea care a suferit vătămarea corporală, este îndreptățită să obțină o despăgubire pentru *restrângerea posibilităților sale de viață familială și socială*. Altfel spus, în cauzele penale, daunele morale pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială pot fi acordate doar victimelor directe („persoana vătămată victimă a infracțiunii”) ale faptului ilicit (*pretium doloris*); indirect, această interpretare exclude posibilitatea obținerii de daune morale de către victimele indirecte (*solatium doloris*) pentru suferințele lor, *proprie*, rezultate din *restrângerea posibilităților lor de viață familială și socială* în cadrul interacțiunii lor cu victima directă a faptului ilicit (așa-numitul prejudiciu de afecțiune). Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 a stabilit că în cauzele penale astfel de daune morale pentru victimele indirecte (*solatium doloris*) pot fi acordate doar în baza alineatului al doilea al art. 1.391 din Codul civil, adică numai în cazul în care a intervenit moartea victimei directe.

4. Autorii excepției de neconstituționalitate, victime indirecte ale accidentului rutier care a afectat grav, permanent și iremediabil sănătatea și integritatea fizică a victimei directe — soțul și, respectiv, tatăl lor —, au susținut că interpretarea dată alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil prin Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 le încalcă dreptul la integritate psihică (art. 22 din Constituție) și dreptul la viața familială și privată (art. 26 din Constituție) deoarece nu pot fi despăgubiți pentru prejudiciul de afecțiune propriu, suferit doar de ei și rezultat din limitarea gravă a posibilităților lor de viață familială cu victima directă a unui fapt ilicit care a supraviețuit accidentului. Deși în cauză a fost începută urmărirea penală sub aspectul săvârșirii infracțiunii de vătămare corporale din culpă, prevăzută de art. 196 alin. (2) și (3) din Codul penal, victima accidentului și-a retras plângerea prealabilă formulată față de suspect, ceea ce a condus la clasarea cauzei penale. Cu toate acestea, atât victima accidentului, cât și membrii familiei sale s-au îndreptat printr-o acțiune civilă împotriva societății de asigurare cu care persoana suspectă încheiase o poliță de asigurare pentru a obține de la asigurător atât repararea prejudiciului patrimonial, cât și a celui nepatrimonial. În cadrul acestei cauze, eminemamente civilă, a fost ridicată prezenta excepție de neconstituționalitate, care vizează exclusiv repararea prejudiciilor nepatrimoniale datorate victimelor *indirecte* pentru *suferințele proprii* legate de *restrângerea posibilităților lor de viață familială* în interacțiunea cu victima directă, supraviețuitoare a unui fapt cauzator de prejudicii corporale.

5. În dreptul românesc repararea prejudiciului nepatrimonial s-a realizat în temeiul art. 998 din Codul civil de la 1865. „În dreptul pre-revoluționar din România, atât doctrina și jurisprudența, cât și legislația acceptau, cu titlu de principiu general, repararea prejudiciului moral.”¹ Au fost considerate daune morale cele în cazul cărora efectul negativ al fetei ilicite „afectează acele attribute ale persoanei care influențează relațiile sale sociale — nume, onoare, reputație etc. — sau cele care se situează în domeniul afectiv al vieții umane — relații între soți, între părinți și copii, între prieteni —, vătămări care își găsesc expresia cea mai tipică în durerea morală și fizică încercată de victime”². În mod particular prejudiciul nepatrimonial suferit de victima unui fapt ilicit care a avut ca urmare vătămarea integrității corporale sau a sănătății a avut acest temei normativ. De altfel, și art. 92 alin. (2) din Codul penal român din 1936 a prevăzut în mod expres acordarea de daune morale în cazul vătămării integrității corporale sau sănătății unei persoane.

6. Prin Decizia de îndrumare a Plenului Tribunalului Suprem nr. VII din 29 decembrie 1952 s-a interzis repararea bănească a prejudiciului nepatrimonial. Ca urmare, art. 92 alin. (2) din Codul penal a fost abrogat, iar Codul penal adoptat în 1968 nu a mai prevăzut nimic în această privință.

7. Cu toate acestea, chiar și în perioada comunistă, în pofida Deciziei de îndrumare nr. VII din 29 decembrie 1952, instanțele judecătorești au acordat daune morale, dar numai în cazuri excepționale. Astfel, unele hotărâri nu utilizau denumirea doctrinară „prejudiciu moral”, dar făceau vorbire de un prejudiciu aflat la granița dintre prejudiciul patrimonial și cel nepatrimonial.

¹ Mihail Eliescu, *Răspunderea civilă delictuală*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 106.

² *Ibidem*.

Cele trei exemple cel mai des citate în doctrina vremii vizează, *toate*, consecințe ale unor vătămări corporale grave pentru că doar acestea erau considerate susceptibile de reparare pe cale pecuniară în perioada comunistă: prejudiciul de agrement (instanțele acordau o sumă pentru privarea victimei de participare la viața socială în aceeași măsură în care o făcea anterior faptei ilicite), prejudiciul constând în efortul suplimentar pe care trebuie să îl depună victima la locul de muncă, după accident, pentru a obține același salariu, efort suplimentar provocat de existența unei stări de incapacitate parțială de muncă, precum și prejudiciul rezultat din posibila diminuare în timp a vederii la singurul ochi care i-a mai rămas unui copil care nu a împlinit vârsta de 14 ani după ce, în urma unui fapt ilicit, a pierdut celălalt ochi.³ Pentru a contracara un argument factic avansat în epocă, doctrina vremii a comentat aceste spețe arătând că „*Nu este vorba de a transforma o durere sufletească în izvor de câștig, ci de a alina, prin mijlocirea reparațiunii bănești, condițiile de viață alterate ale victimei*”⁴.

8. Doctrina a fost și este constant unanimă în a constata că art. 998 din vechiul Cod civil avea o redactare generală, ce permitea respectarea pe deplin a principiului reparării integrale a prejudiciilor cauzate prin fapte ilicite, adică permitea repararea atât a prejudiciilor patrimoniale, cât și a celor nepatrimoniale. Textul nu limita nici sfera faptelor care puteau cauza prejudicii, nici sfera victimelor, nu stabilea nici modul de reparare a prejudiciilor și nici întinderea sau felul reparației,⁵ prin această maximă generalitate și flexibilitate el fiind aplicabil deopotrivă și în cazul atingerilor aduse vieții private, onoarei, imaginii, dar și în cazul delictelor de presă.⁶ Toți cei care erau lezați printr-un fapt prejudiciabil puteau exercita acțiunea în daune-interese⁷. De altfel, el includea și prejudiciile cauzate prin rigoșeu⁸, cu singura condiție ca interesul vătămat să fie licit și moral⁹.

9. Încă înainte de adoptarea noului Cod civil problema despăgubirii daunelor morale suferite de victimele indirecte în cazul supraviețuirii victimei directe a fost analizată și a primit răspunsuri favorabile în practică și în doctrină în baza argumentului conform căruia „*indemnizarea unei daune nu este în funcție de reprezentarea pe care și-o face victima, ci de constatarea și evaluarea obiectivă a judecătorului*”¹⁰. „*Domeniul predilect al prejudiciilor prin rigoșeu se află cel mai frecvent în sfera prejudiciilor corporale*”, legătura de cauzalitate fiind prezentă în sensul că „*prejudiciul pe care îl suferă victima imediată este prin el însuși la originea directă a altor prejudicii cauzate unor terțe persoane*”¹¹. De altfel, analize asemănătoare se regăsesc constant și în doctrina franceză care comentează

cele cinci articole din Codul civil francez care stau la baza răspunderii delictuale, care au rămas neschimbate de la 1804 și care sunt cele care au servit drept model legiuitorului român de la 1864, precum și practicii judecătorești în materie.

10. În cazul particular al unei victime a unui fapt ilicit care a pierdut complet starea de conștiință, doctrina românească a apreciat încă din 2001 că argumentele avansate de practica judiciară pentru a acorda daune morale acesteia (anume faptul că nu e sigur că și în starea vegetativă în care se află nu ar putea resimți suferința) nu conving că, în definitiv, cei care vor profita de indemnizație nu ar fi părinții victimei, care oricum trebuie să îngrijească permanent victima inconștientă. În această situație s-a arătat că ar fi mai firesc să se recunoască un drept la **despăgubiri morale acestor victime indirecte, pentru repararea propriului prejudiciu moral suferit în fiecare zi în care îngrijesc o persoană inconștientă** pe care, în absența faptului cauzator de prejudicii, ar fi putut să o aibă ca un membru deplin al familiei. Abia în cazul în care victima directă este vătămată grav și iremediabil rudele apropiate pot fi considerate a suferi un prejudiciu moral propriu, căci **nu numai că suferă din pricina pierderii unui membru apropiat al familiei, dar suferă și pentru că au pierdut ele șansa de a duce o viață normală** o anumită perioadă de timp (dacă prejudiciul sănătății victimei directe este limitat în timp) sau pentru tot restul vieții victimei directe (dacă prejudiciul suferit de aceasta este pe viață). Într-o astfel de situație, „*nedreptatea nu constă în a lipsi victima, rămasă inconștientă total și definitiv, de repararea unui prejudiciu moral grav, pe care ea — poate — nu îl resimte, ci tocmai în a elibera de orice obligație pe autorul unui prejudiciu atât de grav*”¹². Astfel, prejudiciul moral în situațiile evocate mai sus este resimțit nu doar de victima directă, ci, în egală măsură, și de persoanele apropiate respectivei victime directe care este redusă la o stare vegetativă.

11. **Art. 1.391 din noul Cod civil a codificat dreptul pretorian în materie de daune morale în cazul vătămarilor aduse integrității corporale sau sănătății.** Redactarea textului este la fel de generală ca și cea a art. 998 din Codul civil de la 1865, neprecizând nici potențialii beneficiari și nici formele pe care ar trebui să le îmbrace despăgubirea. Acolo unde legea nu distinge nici interpretul nu trebuie să distingă. Prin urmare, **de vreme ce art. 1.391 alin. (1) din Codul civil nu distinge între potențialii săi beneficiari, nici instanțele judecătorești nu ar trebui să distingă. Cu toate acestea, prin Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 a fost operată o distincție neprevăzută expres de legiuitor.**

³ Mihail Eliescu, *op. cit.* p. 105.

⁴ *Idem*, p. 109.

⁵ A se vedea Ilie Urs, *Repararea daunelor morale*, Lumina Lex, București, 2001, p. 4.

⁶ Ovidiu Ungureanu, Cornelia Munteanu, *Drept civil. Persoanele*, Hamangiu, București, ed. 2, p. 79, nota 1.

⁷ Ilie Urs, *op. cit.*, p. 109.

⁸ „*Repararea prejudiciilor cauzate prin rigoșeu sau reflectare este admisă, în principiu, de mult vreme în dreptul unor state europene, inclusiv în cel francez. De asemenea, sub imperiul vechiului Cod civil, în dreptul nostru civil, în linii generale, soluția a fost agreată, mai ales în sfera răspunderii civile delictuale, atât în ceea ce privește prejudiciile patrimoniale prin rigoșeu, cât și cele nepatrimoniale sau morale.*” Liviu Pop, Ionuț-Florin Popa, Stelian Ioan Vidu, *Tratat elementar de drept civil. Obligațiile*, Universul Juridic, București, 2012, p. 575.

⁹ Liviu Pop, Ionuț-Florin Popa, Stelian Ioan Vidu, *op. cit.* pp. 575—577.

¹⁰ Ilie Urs, *op. cit.*, p. 126.

¹¹ Liviu Pop, Ionuț-Florin Popa, Stelian Ioan Vidu, *op. cit.*, p. 575.

¹² A se vedea Ilie Urs, *op. cit.*, p. 140:

12. De altfel, în practica instanțelor judecătorești din România, art. 1.391 alin. (1) din Codul civil a fost aplicat diferit înainte și după Decizia nr. 12 din 16 mai 2016 a Înaltei Curți de Casație și Justiție. Anterior Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 instanțele penale din România aveau o jurisprudență variabilă, în care majoritară era opinia conform căreia victimele indirecte nu sunt îndreptățite la daune morale (*solatium doloris*) decât în cazul decesului victimei directe, în vreme ce instanțele civile acordau daune morale (*solatium doloris*) victimelor indirecte foarte rar și doar în cazuri bine justificate, adică pentru suferințe proprii semnificative, în situația în care victima directă supraviețuia faptului ilicit cauzator de prejudicii.

13. Ulterior pronunțării Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016, de regulă, în cauzele penale nu au mai fost acordate daune morale victimelor indirecte pentru restrângerea posibilităților lor de viață familială și socială, deși de la această regulă există și excepții¹³.

14. În cauzele civile, inițial, aplicabilitatea Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 a fost pusă în discuție. Astfel, în Decizia nr. 1.147/2018, Înalta Curte de Casație și Justiție — Secția I civilă a pus în discuție aplicabilitatea Deciziei nr. 12 din 16 mai 2016 în cauze civile și a apreciat că, în temeiul art. 521 alin. (3) din Codul de procedură civilă, dezlegarea dată se impune numai în cauzele penale. Cu toate acestea, Înalta Curte de Casație și Justiție — Secția I civilă a explicat că raționamentul care a stat la baza Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 se impune — pentru identitate de rațiune — și în cauze civile întemeiate pe dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil deoarece principiile reparării pagubei produse printr-o faptă ilicită (care poate fi sau nu infracțiune) sunt aceleași, indiferent dacă acțiunea civilă se exercită alături de acțiunea penală sau independent de aceasta. Și alte instanțe civile au considerat că interpretarea dată art. 1.391 alin. (1) din Codul civil prin Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 este relevantă și în materie civilă. Prin Sentința civilă nr. 289/LM/2018, Tribunalul Bihor — Secția I civilă a soluționat o acțiune civilă derivată dintr-o cauză penală (accident de muncă) și a aplicat Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 cu motivarea că speța este un litigiu de muncă, dar în același timp are rolul de a soluționa latura civilă a unei cauze penale în condițiile art. 27 din Codul de procedură penală.

15. Cu toate acestea, există și cauze civile în care aplicabilitatea Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 în materie civilă nu a fost analizată, iar acesta a fost unul din motivele pentru care Înalta Curte de Casație și Justiție — Secția I civilă a casat deciziile respectivelor curți de apel, lăsând impresia că ar fi posibilă acordarea de despăgubiri morale pentru victimele indirecte (*solatium doloris*) și în acele

cauze în care victima directă a suferit vătămări grave, permanente și ireversibile ale sănătății sale, vătămări corporale care necesită o implicare majoră a victimelor indirecte în acordarea de îngrijiri medicale și de sprijin moral și afectiv victimei directe, producând în același timp și o *afectare gravă a vieții de familie a victimelor indirecte*, care astfel sunt în drept să reclame compensarea patrimonială a *prejudiciilor lor morale*.

16. În concluzie, după Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016, instanțele judecătorești au identificat uneori posibilitatea de a acorda daune morale și victimelor indirecte pentru afectarea vieții lor de familie, dar numai cu titlu excepțional și cu ignorarea Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016.

17. De altfel, repararea patrimonială a daunelor morale suferite de victimele indirecte ale unui fapt ilicit rămâne controversată și în dreptul comparat al răspunderii delictuale pentru prejudiciile nepatrimoniale¹⁴.

18. Generic vorbind, în sistemele juridice de *common law* pare să predomine abordarea funcțională, care protejează juridic mai ales victimele directe și conform căreia pentru acordarea unei reparații patrimoniale trebuie dovedită în instanță legătura de cauzalitate imediată dintre fapta ilicită și prejudiciul reclamat, prejudiciile pentru victimele indirecte fiind rar admise, doar în cazuri excepționale (atunci când afectarea gravă și iremediabilă a sănătății victimei directe conduce nemijlocit la crearea unui prejudiciu de afecțiune propriu al victimei indirecte) și doar sub forma unor sume fixe în quantumuri mai degrabă modice. Tot generic vorbind, în sistemele de drept civil, principiul reparării integrale a prejudiciilor nu a exclus niciodată posibilitatea acordării de despăgubiri și victimelor indirecte ale unui fapt ilicit. În special în practica judiciară din Franța, care a inspirat ulterior și alte sisteme juridice naționale, începând cu finele secolului XIX au fost reparate prejudiciile materiale (daune de natură pur economică) provocate unei victime indirecte a unui fapt ilicit, iar către finele secolului XX au început să fie reparate și prejudiciile morale ale victimelor indirecte.

19. Cu toate acestea, indiferent de plasarea într-o familie sau alta de sisteme juridice, fiecare sistem juridic național cunoaște particularități și soluții specifice pentru chestiunea reparării patrimoniale a daunelor morale suferite de victimele indirecte ale unui fapt ilicit. Elveția, Grecia, Portugalia, Finlanda se află în plină controversă doctrinară și jurisprudențială și tind să favorizeze abordarea funcțională. Cehia a trecut chiar printr-o scurtă perioadă în care o practică judiciară extrem de favorabilă și generoasă în privința reparării integrale a prejudiciilor, inclusiv a celor morale datorate victimelor indirecte (în mod particular, în cazul accidentelor de circulație), a determinat o creștere spectaculoasă a costurilor cu asigurările obligatorii ale vehiculelor motorizate, fapt care a condus ulterior la o practică judiciară mult mai reticentă, în special în privința daunelor

¹³ A se vedea Decizia penală nr. 244/A/5 martie 2018, pronunțată de Curtea de Apel Pitești — Secția penală și pentru cauze cu minori și de familie, prin care aceasta nu s-a pronunțat asupra aplicabilității Deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 deși fusese invocată de societatea de asigurare și în care au fost menținute daunele morale acordate de prima instanță părinților unui tânăr victimă a unui accident grav în urma căruia a rămas infirm și Sentința penală nr. 730 din 8 septembrie 2021 în care Judecătoria Buzău — Secția penală a acordat daune morale și soției, fiicelor minore și părinților persoanei vătămate.

¹⁴ A se vedea Benedict Winiger, Helmut Koziol, Bernhard A. Koch, Reinhard Zimmermann (coord.), *Digest of European Tort Law*, vol. 2 — *Essential Cases on Damage*, de Gruyter, Berlin/Boston, 2011, în special paginile 710—713.

morale. În Olanda repararea patrimonială a daunelor morale suferite de victimele indirecte ale unui fapt ilicit este acordată doar dacă prinuciderea victimei directe făptuitorul a intenționat să prejudicieze victima indirectă. În Scoția, Elveția sau Portugalia victimele indirecte pot fi despăgubite numai dacă pot face dovada faptului că prejudiciul lor este distinct de cel al victimei directe, adică dacă victima indirectă poate dovedi că prejudiciul asupra sănătății sale este un rezultat direct al prejudiciului adus victimei directe. În Austria, Irlanda, Suedia, Lituania stresul emoțional suferit de victima indirectă trebuie să constituie un prejudiciu asupra sănătății sale de natură să corespundă definiției medicale și juridice de „prejudiciu adus sănătății proprii” pentru a fi despăgubit. În Germania, reacția victimelor indirecte trebuie să depășească ceea ce este considerat medical normal ca suferință în cazuri asemănătoare.

20. Dreptul civil, de sorginte franceză, precum și sistemele normative naționale care se inspiră din acesta tind să fie mai generoase cu victimele indirecte, în special atunci când victima directă a decedat, dar, uneori, chiar și atunci când victima directă a supraviețuit, dar a suferit o afectare gravă, permanentă și iremediabilă a sănătății. Franța, Belgia, Spania tind să acorde despăgubiri și celor care suferă prejudicii morale ca urmare a prejudiciilor grave aduse sănătății victimei directe. Uneori nu este nici măcar necesar ca victima indirectă să se afle în relație de rudenie cu victima directă și nici ca ea să sufere prejudicii morale severe ori excepționale. În Codul civil adoptat în 2021, Polonia a reglementat explicit dreptul la daune morale și pentru victimele indirecte — membri apropiați ai familiei victimei unei vătămări corporale grave și permanente —, pe lângă daunele morale acordate victimei directe a unui prejudiciu de sănătate soldat cu lipsa capacității de a stabili sau de a continua relații familiale.

21. Interesant este faptul că și **unele jurisdicții constituționale au fost confruntate cu această problemă și au decis în sens favorabil protecției victimelor indirecte.** Consultarea realizată de Curtea Constituțională a României prin intermediul Comisiei de la Veneția a relevat aspecte interesante din practica de drept comparat. Astfel, în Croația, Curtea Constituțională a confirmat jurisprudența instanțelor de drept comun prin care s-a extins sfera victimelor indirecte beneficiare a *solatium doloris* și la bunici și nepoți dacă aceștia aveau legături speciale cu victima directă, dar numai dacă victima directă prezintă „o dizabilitate severă și completă” (în Croația)¹⁵. În Slovenia, Curtea Constituțională a tratat această problemă exclusiv prin prisma posibilității de a moșteni o astfel de despăgubire și a confirmat că o astfel de opțiune este constituțională doar în măsura în care daunele morale acordate pentru vătămări corporale grave au fost recunoscute fie într-o hotărâre judecătorească, fie în cadrul unui acord scris¹⁶. În Spania, Tribunalul Constituțional a stabilit că despăgubirea

acordată rudelor victimei directe pentru *afectarea calității vieții lor de familie* în cazul în care victima directă suferă o vătămare corporală gravă, prevăzută de legislația referitoare la circulația pe drumurile publice¹⁷, nu poate include și afectarea vederii victimei indirecte dacă acest prejudiciu nu a făcut obiectul cererii introductive de chemare în judecată, dar a recunoscut existența unui drept la daune morale pentru victimele indirecte¹⁸. Curtea Constituțională a Lituaniei a stabilit că, în cazul unor vătămări corporale grave (mutilare), o *compensație morală generică poate fi acordată și familiei* victimei directe, dar nu fiecărui membru al familiei victimei directe, afară de ipoteza în care circumstanțe speciale ar putea justifica daune morale pentru fiecare victimă indirectă¹⁹.

22. La nivelul Consiliului Europei, Rezoluția (75)7 privind despăgubirile în caz de vătămare corporală sau deces adoptată de Comitetul Miniștrilor pe 14 martie 1975 stabilește cu titlu de principiu (pct. 13, în cadrul secțiunii referitoare la „Compensarea daunelor în cazul vătămării integrității fizice”) că, în caz de vătămare corporală, părinții și soțul/soția victimei directe pot fi despăgubiți doar pentru suferința proprie și numai aceasta este „de natură excepțională” și își are cauza în „suferința fizică sau psihică a victimei directe” care a supraviețuit faptului ilicit, adăugând în mod expres că „alte persoane nu ar trebui să beneficieze de acest tip de despăgubiri”. Pct. 19, care vizează „Compensarea daunelor în caz de deces”, arată că în cazul decesului victimei directe doar soțul/soția și copiii victimei directe ar trebui să beneficieze de daune morale pentru suferința proprie și numai dacă aceste persoane au avut „o legătură afectivă strânsă cu victima” directă la data decesului acesteia.

23. În concluzie, standardele internaționale și mai rar legislația, dar mai ales jurisprudența din dreptul străin sau comparat par să accepte ideea că **daunele morale proprii suferite de victimele indirecte** ale unui fapt ilicit care a cauzat o daună corporală victimei directe pot fi despăgubite, dar numai în acele cazuri în care victima directă a suferit o vătămare corporală gravă, permanentă și iremediabilă și **numai dacă aceasta afectează sever ori în mod excepțional posibilitățile de viață familială și socială ale victimelor indirecte în interacțiunea lor cu victima directă.**

24. Raportând cele de mai sus la cauza de față se constată că, în România, acordarea de **despăgubiri pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială** este obiectul de reglementare al alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil, care **nu distinge între victimele directe și victimele indirecte**, și numai interpretarea dată acestor prevederi de unele instanțe judecătorești a condus în practică la o *restrângere a sferei sale de aplicare exclusiv la victimele directe.*

25. Codul civil român stabilește principiul reparării integrale a prejudiciilor provocate victimelor unor fapte ilicite (art. 1.349

¹⁵ A se vedea deciziile nr. U-III-576/2000 din 24 ianuarie 2007, nr. U-I-3704/2007 din 20 mai 2009, nr. U-III-3371/2011 din 14 ianuarie 2015, nr. U-III-5044/2017 din 9 aprilie 2018.

¹⁶ A se vedea Decizia nr. U-I-213/15 din 28 septembrie 2016.

¹⁷ Art. 111 din Decretul-Lege Regal nr. 8/2004, din 29 octombrie 2004.

¹⁸ A se vedea Hotărârea nr. 180/2007 din 10 septembrie 2007.

¹⁹ A se vedea Decizia din 29 decembrie 2014 în Dosarul 2014-06-03.

[„toate prejudiciile cauzate [...] să le repare integral”], art. 1.357 [„cel care cauzează altuia un prejudiciu printr-o faptă ilicită, săvârșită cu vinovăție, este obligat să îl repare”] și art. 1.381 [„*orice* prejudiciu dă dreptul la reparație”]), fără a distinge după cum victimele au suferit în mod direct sau indirect respectivele prejudicii. Confirmând principiul reparării integrale a daunelor provocate de o faptă ilicită, art. 1.385 alin. (1) din Codul civil introduce posibilitatea unor excepții, care trebuie însă prevăzute doar prin lege: „prejudiciul se repară integral, dacă prin lege nu se prevede altfel”.

26. Răspunderea delictuală pentru vătămările aduse integrității corporale ori sănătății reprezintă o aplicare concretă a răspunderii delictuale și nu o excepție de la aceasta. Cazul particular al răspunderii delictuale pentru vătămările aduse integrității corporale ori sănătății victimei este reglementat de art. 1.387 în privința prejudiciilor materiale ce pot fi reparate și în art. 1.391 în privința prejudiciilor nepatrimoniale. În sfârșit, art. 1.355 alin. (3) din Codul civil interzice orice acte de dispoziție ale persoanelor private cu privire la condițiile în care poate fi angajată răspunderea pentru prejudiciile materiale ori morale cauzate integrității fizice sau psihice ori sănătății, dar face posibilă intervenția legiuitorului în această materie: „răspunderea pentru prejudiciile cauzate integrității fizice sau psihice ori sănătății nu poate fi înlăturată ori diminuată decât în condițiile legii”. Rezultă deci că **și în cazul particular al reparării prejudiciilor cauzate integrității fizice sau psihice ori sănătății se aplică principiul reparării integrale a prejudiciilor, dar legiuitorul poate institui limite ori excepții de la răspunderea delictuală ce poate fi angajată.**

27. În plus, alin. (3) al art. 1.349 din Codul civil stabilește că **repararea prejudiciului poate fi făcută și de o altă persoană decât cea care săvârșește fapta ilicită, însă doar în cazurile expres prevăzute de lege** („în cazurile anume prevăzute de lege, o persoană este obligată să repare prejudiciul cauzat de fapta altuia [...]"). O astfel de situație se regăsește în cazul asigurărilor de răspundere civilă auto (RCA) pe care conducătorii auto au obligația să le încheie pentru vehiculele supuse înmatriculării/înregistrării în România. În privința acestora din urmă se aplică art. 2.213 din Codul civil care dispune „Asigurările obligatorii se reglementează prin legi speciale”. Astfel de legi speciale pot stabili limite ori excepții de la principiul reparării integrale a prejudiciilor provocate prin fapte delictuale în ce privește asigurătorul. Spre exemplu, la data producerii accidentului care a dat naștere procesului în cadrul căruia a fost ridicată prezenta excepție de neconstituționalitate erau în vigoare dispozițiile art. 50 din Legea nr. 136/1995 privind asigurările și reasigurările în România, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 303 din 30 decembrie 1995, potrivit căreia „despăgubirile se acordă pentru sumele pe care asiguratul este obligat să le plătească cu titlu de dezdăunare și cheltuieli de judecată persoanelor, precum și prin avarierea sau distrugerea de bunuri”.

28. Pe cale de consecință, din ansamblul reglementărilor din Codul civil analizate mai sus, deși principiul reparării integrale a prejudiciilor provocate victimelor unor fapte ilicite consacrat de Codul civil nu este absolut, **doar legiuitorul poate stabili limite și numai în mod expres, iar nu instanțele judecătorești.**

În privința cazului particular al prejudiciilor aduse integrității corporale ori sănătății, principiul reparării integrale a prejudiciilor rămâne valabil, doar legiuitorul putând decide diminuarea sau înlăturarea răspunderii delictuale și nu instanțele judecătorești pe cale de interpretare.

29. Or, se constată că alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil poate da naștere la două interpretări, cu rezultate — în ce privește acordarea de daune morale victimelor indirecte — radical diferite:

- Fie alin. (1) reglementează daunele morale datorate **exclusiv victimelor directe ale unui fapt ilicit cauzator de prejudicii corporale**, dar în acest caz legiuitorul ar fi trebuit să precizeze acest lucru în mod expres, el fiind singurul abilitat să stabilească astfel de limitări față de principiul general al reparării integrale a prejudiciilor rezultate din fapte ilicite.

- Fie alin. (1) reglementează **în general cu privire la daunele morale datorate victimelor unui fapt ilicit cauzator de prejudicii corporale pentru restrângerea posibilităților lor de viață familială** în conformitate cu principiul reparării integrale a prejudiciilor rezultate din fapte ilicite, adică are în vedere **toate tipurile de victime care își pot vedea afectată viața familială ori socială în interacțiunea lor cu victima directă a faptului ilicit cauzator de prejudicii corporale, respectiv vizează atât victimele directe, cât și pe cele indirecte.**

30. Prima interpretare restrânge aplicabilitatea textului doar la victimele directe supraviețuitoare unui fapt ilicit cauzator de prejudicii corporale în condițiile în care legiuitorul nu a prevăzut expres o astfel de limitare a principiului reparării integrale a prejudiciilor. **A doua interpretare face aplicarea deplină a principiului reparării integrale a prejudiciilor cauzate de un fapt ilicit atât în privința victimelor directe, cât și în privința victimelor indirecte.** Prima interpretare, prin caracterul său restrictiv, încalcă art. 22 și 26 din Constituție în privința titularilor care sunt victime indirecte ale faptului ilicit cauzator de prejudicii. A doua interpretare, fără a obliga la acordarea sistematică de daune morale și victimelor indirecte, lasă o marjă de apreciere instanțelor judecătorești, permițând respectarea drepturilor fundamentale ale ambelor categorii de victime (directe și indirecte) ale unor fapte ilicite cauzatoare de prejudicii corporale.

31. Chiar și dintr-o perspectivă eminentă textualistă, adică având în vedere doar exprimarea legiuitorului din art. 1.391 alin. (1) din Cod civil în sensul său cel mai comun, fără a ține seama de elemente din afara textului (intenția legiuitorului, contextul social ori evoluția conceptelor juridice etc.), inclusiv în interpretarea pe care o persoană obișnuită ar putea să o dea prevederii, de vreme ce principiul general valabil în materie este cel al reparării integrale a pagubelor, iar textul nu distinge între diferite categorii de beneficiari, înseamnă că toți potențialii beneficiari trebuie să se bucure de protecția sa, adică **atât victimele directe, cât și cele indirecte.**

32. În plus, tot într-o interpretare textualistă, ipoteza normativă prevăzută de alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil este clară și vizează doar **interacțiunea dintre victimele directe și cele indirecte prin restrângerea posibilităților de viață familială și socială**, în vreme ce alin. (2) al art. 1.391 din Codul civil se referă la o altă ipoteză normativă, respectiv la suferințele provocate doar categoriilor de persoane limitativ enumerate în

text de **decesul victimei directe**. Astfel, alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil reglementează posibilitatea acordării de despăgubiri pentru prejudiciul ce constă în „restrângerea posibilităților de viață familială și socială” ca urmare a „vătămării integrității corporale ori a sănătății” unei persoane și nu pentru prejudiciul care constă în „durerea încercată pentru moartea victimei”, așa cum stabilește alin. (2) al art. 1.391.

33. Indiferent că art. 1.391 din Codul civil ar fi interpretat în cheie textualistă sau originalistă se constată că ipotezele normative ale primelor sale două alineate sunt diferite și țin de domeniul evidenței că durerea resimțită la dispariția unui membru al familiei (doliu) nu este același lucru cu limitarea interacțiunilor sociale sau familiale cu o victimă ce a fost vătămată corporal în mod grav dar este încă în viață. Alin. (2) al art. 1.391 din Codul civil vizează un caz particular, anume cel în care victima directă a decedat — interpretul poate ajunge la concluzia că decesul este o urmare a vătămărilor corporale suferite —, motiv pentru care legiuitorul i-a enumerat numai pe cei care mai pot beneficia de acest tip de daune morale și care, în mod logic, nu au cum să mai includă victima directă. Trebuie observat însă că în această din urmă ipoteză normativă legiuitorul s-a referit doar la anumite victime indirecte ale vătămării corporale, fără a mai oferi doar criterii vagi de identificare, precum a făcut în alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil, acolo unde a precizat doar că trebuie analizate posibilitățile de viață familială ori socială pentru a putea identifica beneficiarii daunelor morale.

34. Într-adevăr, alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil nu face nicio precizare cu privire la potențialii săi beneficiari, instanțele putând să stabilească în fiecare caz în parte, în concret, cine sunt cei care au suferit prejudiciul ce constă în „restrângerea posibilităților de viață familială și socială” ca urmare a unei „vătămări a integrității corporale ori a sănătății” unei persoane. Astfel, dacă în cazul victimei directe a unui accident de circulație ce a suferit o afectare gravă, iremediabilă și permanentă a sănătății sale, viața sa privată socială este definitiv afectată iar repararea prejudiciului suferit trebuie să fie integrală și să includă și daunele morale (*pretium doloris*), în cazul victimelor indirecte viața lor privată este parțial afectată, dar numai în ceea ce privește interacțiunile sociale cu victima directă. Prin urmare, atunci când în Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală a reținut că „analizând dispozițiile legale evocate — alin. (1) și (2) ale art. 1.391 din Codul civil, se desprinde concluzia că victima prejudiciului este titularul exclusiv al dreptului la despăgubire [...]”, ea nu a făcut altceva decât să reia principiul general al răspunderii delictuale, conform căruia doar persoana care a suferit un prejudiciu în urma unui fapt ilicit trebuie să fie despăgubită. Atunci însă când a continuat analiza și a arătat că victima prejudiciului este doar „acea persoană care a suferit o traumă corporală produsă prin săvârșirea unei fapte ilicite sau a unui alt eveniment pentru care o persoană este chemată să răspundă”, Secția penală a restrâns sfera de aplicare a art. 1.391 alin. (1) din Codul civil în absența unei prevederi legale exprese în acest sens. Aceasta cu atât mai mult cu cât afectarea posibilităților de viață familială la care se referă alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil nu poate viza

decât interacțiunile sociale dintre membrii aceleiași familii: dacă victima directă își vede afectată viața familială acest lucru se petrece doar în relațiile cu membrii propriei sale familii; reciproc, membrii familiei care sunt victimele indirecte ale unui fapt cauzator de prejudicii corporale pentru victima directă pot solicita repararea daunelor morale rezultate exclusiv din afectarea posibilităților de viață familială doar cu victima directă. Altfel spus, victimele indirecte ale faptei ilicite suferă o restrângere a vieții de familie numai în raport cu persoana vătămată, dar ele continuă să se bucure de viața de familie și socială pe care o aveau înainte de producerea faptului ilicit cauzator de prejudicii corporale pentru victima directă, atât în interacțiunile lor cu ceilalți membri ai respectivei familii, cât și cu celelalte persoane din anturajul social obișnuit.

35. Prin urmare, pentru obținerea de daune morale care să compenseze suferința psihică ori afectarea posibilităților lor de viață familială, oricare dintre victime trebuie să facă dovada *prejudiciilor proprii* pe care le-a suferit. Dacă raportat la victimele directe pare mai facil de dovedit *pretium doloris*, motiv pentru care instanțele judecătorești au admis în mod constant astfel de cereri în baza alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil, în cazul victimelor indirecte sarcina dovedirii *solatium doloris* le revine în întregime acestora și necesită dovedirea unui *prejudiciu moral propriu, distinct de cel al victimei directe a prejudiciului corporal*. Tocmai pentru că astfel de prejudicii morale sunt mai greu de probat instanțele de judecătorești au fost mai parcimonioase în legătură cu *solatium doloris* și au avut ezitări în a le deduce din prevederile alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil. Toate acestea sunt chestiuni de fapt, care își vor găsi soluționarea în fața instanțelor de drept comun și nu în fața Curții Constituționale. Însă excluderea *de plano* a oricărei posibilități de a repara daunele morale ale victimelor indirecte, suferite în urma afectării lor psihice ori a vieții lor de familie în interacțiunea cu victima directă a unui prejudiciu corporal grav și iremediabil, echivalează nu doar cu o limitare a principiului general al reparării integrale a prejudiciilor cauzate prin fapte ilicite, ci și cu o încălcare a art. 22, respectiv a art. 26 din Constituție.

36. Art. 22 din Constituție protejează, între altele, dreptul la integritate psihică, un drept fundamental puternic legat de dreptul la viață. Latura psihică a vieții individului reprezintă elementul esențial ce marchează identitatea ființei umane. De aceea, garantarea integrității psihice, inclusiv prin prevederi legale explicite, este absolut necesară în asigurarea respectării drepturilor omului. Suferințele provocate psihicului uman, chiar dacă nu sunt întotdeauna sesizabile ori cuantificabile, pot fi prezente. În cadrul interacțiunilor sociale din interiorul unei familii, afectarea psihică a celor care sunt nevoiți să interacționeze cotidian cu o persoană aflată în „stare vegetativă” sau care suferă mari limitări fizice poate antrena condiții de viață solicitante și poate conduce, uneori, chiar la *suferințe psihice proprii* ale membrilor de familie care nu se află în „stare vegetativă”. Revine instanțelor judecătorești sesizate cu solicitări concrete de despăgubiri pentru astfel de prejudicii morale să stabilească existența și întinderea lor, precum și reparațiile datorate, dar atâta vreme cât legiuitorul nu a exclus explicit repararea unui astfel de prejudiciu moral, el nu poate fi înlăturat pe cale pretoriană.

37. Art. 26 din Constituție protejează viața intimă, familială și privată și impune autorităților publice atât obligații negative, de abținere de la orice ingerință în sfera vieții de familie a persoanei, cât și obligații pozitive, anume aceea de a asigura cadrul normativ necesar protejării acestui drept fundamental. Dimensiunea juridică a familiei vizează cel puțin două coordonate majore: pe de o parte, protejarea familiei ca entitate socială, inclusiv reglementarea condițiilor de acces la statutul juridic de membru al familiei, iar pe de altă parte, stabilirea drepturilor și îndatoririlor reciproce dintre membrii familiei în cadrul interacțiunilor sociale care se stabilesc între ei. Ambele aspecte sunt detaliate prin prevederile Codului civil, între care se numără și efectele juridice, atât patrimoniale cât și nepatrimoniale, ale relațiilor de familie. Între altele, art. 309 din Codul civil prevede obligațiile reciproce dintre soți, de respect, fidelitate și sprijin moral reciproc. Obligația de respect reciproc presupune respectarea vieții personale a celuilalt soț, respectarea opiniilor, credințelor, relațiilor sociale în care se angajează, inclusiv a profesiei pe care o desfășoară. Obligația de sprijin moral reciproc vizează susținerea morală în momentele dificile care pot să apară pe parcursul căsniciei. Astfel, când apar probleme de sănătate ori profesionale, celălalt soț are obligația de a-și susține și încuraja partenerul în depășirea acestora. În plus, art. 325 din Codul civil stabilește că soții sunt obligați să contribuie, în raport cu mijloacele fiecăruia, la suportarea cheltuielilor căsătoriei. Dacă în privința daunelor materiale cauzate de un prejudiciu corporal, inclusiv celor care se aflau în întreținerea persoanei vătămate, art. 1.387 din Codul civil respectă principiul reparării integrale a pagubei, în privința daunelor morale ce decurg din obligația de sprijin moral reciproc, art. 1.391 din Codul civil ar trebui să aducă un răspuns la fel de adecvat. Art. 26 din Constituție recunoaște existența unor relații de familie pentru toți membrii acesteia, indiferent că sunt victime directe ori indirecte ale unor fapte ilicite cauzatoare de prejudicii corporale. Or, împiedicarea *de plano* a victimelor indirecte să obțină repararea daunelor morale *propriei*, rezultate din afectarea relațiilor *lor* de familie cu victima directă care a suferit un prejudiciu corporal, introduce o diferențiere în protecția juridică acordată vieții familiale pe care Legea fundamentală nu o prevede. Crearea unei astfel de diferențieri, nejustificată de vreun criteriu obiectiv, exclusiv pe calea unei interpretări judiciare a unui text legal care nu prevede explicit o atare diferență de regim juridic, încalcă protecția constituțională a vieții familiale realizată de art. 26 din Legea fundamentală (a se vedea, exemplificativ, Decizia Curții Constituționale nr. 458 din 25 iunie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 581 din 2 iulie 2020).

38. Jurisprudența instanțelor de drept comun este singura care poate interpreta și aplica la cazurile concrete deduse judecății ei prevederile legale care nu contrazic Constituția. Dar instanțele ar fi ajutate în activitatea de interpretare și aplicare a normei juridice din alin. (1) al art. 1.391 din Codul civil de precizarea în lege a unor criterii în funcție de care să poată aprecia acordarea sau nu a daunelor morale și victimelor indirecte, respectiv a unor criterii care să le sprijine în determinarea sferei persoanelor care pot beneficia de astfel de

reparații morale. Puțina legislație și semnificativ mai multa practică judiciară din dreptul comparat par să ofere indicii utile în acest sens — o vătămare corporală gravă, permanentă și iremediabilă a victimei directe, care să afecteze sever ori în mod excepțional posibilitățile de viață familială ale victimelor indirecte în interacțiunea lor cu victima directă ar putea fi criterii pertinente, ce ar putea fi particularizate la fiecare caz în parte de instanțele pe rolul cărora s-ar afla astfel de cauze. În plus, instanțele trebuie să țină cont de faptul că judecata se face în echitate și să acorde daune respectând un echilibru între prejudiciul moral suferit și quantumul daunelor acordate pentru a nu se ajunge în situația unei îmbogățiri fără justă cauză a beneficiarilor unor astfel de despăgubiri. În toate cazurile însă, instanțele judecătorești nu pot limita sfera de cuprindere a unui text legal și cu atât mai puțin nu pot face acest lucru atunci când legiuitorul a stabilit că astfel de limitări trebuie realizate exclusiv prin lege.

39. Cu privire la jurisprudența Curții Constituționale referitoare la contestarea constituționalității normelor în interpretarea dată acestora prin decizii ale Înaltei Curți de Casație și Justiție pronunțate în recursuri în interesul legii sau în hotărâri prealabile pentru dezlegarea modului de aplicare și interpretare a unor prevederi de lege Curtea Constituțională a dezvoltat o analiză în două trepte:

- Prima treaptă vizează respectarea competenței Înaltei Curți de Casație și Justiție prevăzute de art. 126 alin. (3) din Constituție și cu privire la aceasta se observă că interpretarea dată de Înalta Curte de Casație și Justiție constituie de fapt o modificare a textului de lege criticat, modificare pe care numai legiuitorul putea să o facă în temeiul art. 61 alin. (1) din Constituție. În acest caz se reține că Înalta Curte de Casație și Justiție nu și-a respectat competența prevăzută de art. 126 alin. (3) din Constituție atunci când, prin decizia pronunțată, a modificat conținutul normativ al textului de lege în loc să îl interpreteze.

- Cea de-a doua treaptă are în vedere raportarea conținutului normativ al normei criticate la dispozițiile Constituției (a se vedea Decizia nr. 349 din 17 iunie 2014, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 582 din 4 august 2014, paragraful 20, și Decizia nr. 509 din 30 iunie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1077 din 13 noiembrie 2020, paragrafele 15, 16 și 30). În prezenta cauză se observă că interpretarea restrictivă dată textului prin Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție nr. 12 din 16 mai 2016 încalcă art. 22 și 26 din Constituție.

40. De aceea apreciem că art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, în interpretarea dată prin Decizia nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, este neconstituțional în măsura în care *limitează posibilitatea victimelor indirecte de a fi despăgubite pentru restrângerea posibilităților lor de viață familială și socială ca urmare a vătămării integrității corporale ori a sănătății victimei directe*. Această constatare se impune indiferent de soluția la care ar putea ajunge instanța judecătorească investită cu soluționarea pe fond a cauzei care a permis ridicarea prezentei excepții de

neconstituționalitate. Altfel spus, așa cum s-a arătat și în doctrina franceză încă la 1949, „*pentru că nu putem face o justiție perfect de exactă nu trebuie să ne resemnăm la a nu face justiție deloc*”²⁰.

*
* *

Pentru toate aceste motive considerăm că **excepția de neconstituționalitate referitoare la art. 1.391 alin. (1) din Codul civil în interpretarea dată acestui text prin Decizia**

nr. 12 din 16 mai 2016, pronunțată de Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală **trebuia să fie admisă, iar soluția normativă trebuia să fie declarată neconstituțională în măsura în care limitează posibilitatea victimelor indirecte de a fi despăgubite pentru restrângerea posibilităților lor de viață familială și socială ca urmare a vătămării integrității corporale ori a sănătății victimei directe.**

Judecători,

dr. Livia Doina Stanciu

prof. univ. dr. Elena-Simina Tănăsescu

★

OPINIE CONCURRENTĂ

În acord cu soluția adoptată — cu majoritate de voturi — prin Decizia nr. 229 din 28 aprilie 2022, considerăm că, în mod corect, Curtea a respins excepția de neconstituționalitate și a constatat că dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil sunt constituționale. Considerăm, însă, că decizia trebuia să facă referire și la aspectele care vor fi arătate în continuare.

Prin Decizia nr. 12/2016, Înalta Curte de Casație și Justiție — Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală a statuat că dispozițiile art. 1.391 alin. (1) din Codul civil se interpretează în sensul că, într-o cauză penală având ca obiect o infracțiune de vătămare corporală din culpă, doar victima infracțiunii, care a suferit un prejudiciu, este îndreptățită să obțină o despăgubire pentru restrângerea posibilităților de viață familială și socială.

În aceste condiții, analiza constituționalității textului criticat pornește de la premisa înțelesului său dat prin această decizie, criticat, de altfel, de autorii excepției de neconstituționalitate. Astfel, Curtea este chemată să realizeze o analiză în două trepte, și anume verificarea modului în care autoritățile publice își exercită rolul lor constituțional și consecințele sale asupra autorității normative a legii, precum și verificarea conținutului propriu-zis al normei în raport cu drepturile și libertățile fundamentale, mai precis cu exigențele constituționale care se regăsesc în textul normei și al jurisprudenței Curții Constituționale.

În consecință, premisa analizei Curții este, în mod corect, raportată la art. 61 alin. (1) și art. 126 din Constituție, respectiv la art. 22 și 26 din Constituție, fiecare dintre aceste articole vizând treptele corespunzătoare de analiză, aflate într-o succesiune logică.

Cu privire la verificarea respectării autorității normative a legii se constată că decizia ICCJ a interpretat textul criticat în sensul că beneficiarul despăgubirilor morale este victima faptei ilicite. Se observă că textul analizat nu face referire la victimele prin ricoșeu sau indirecte ale faptei ilicite tocmai pentru că este o aplicare fidelă a dispozițiilor Codului civil relative la răspunderea delictuală.

Răspunderea delictuală presupune existența unei fapte ilicite, a unui prejudiciu și a unei relații de cauzalitate între acestea. În aceste condiții, săvârșirea unei fapte ilicite se răsfrânge asupra celui vătămat direct prin acțiunea/inacțiunea făptuitorului. Dacă aducem în discuție — în mod eronat — existența unei persoane vătămate în mod indirect prin această faptă înseamnă că fapta ilicită este cauzatoare a unui prejudiciu în privința rudelor/afinilor/persoanelor apropiate victimei. Or, în realitate, nu fapta ilicită cauzează acestora o tulburare a vieții lor sociale/de familie, ci starea de sănătate a victimei. Despăgubirile nepatrimoniale acordate victimei au rolul de a repara inconvenientele rezultate din faptul că acesta nu mai poate participa sau participă în mod limitat la viața de familie/socială a terțelor persoane.

Aceasta este interpretarea corectă a regulilor răspunderii delictuale. Textul se referă la victima directă, și nu la cea/cele indirectă/indirecte. Ele sunt persoane terțe în raportul juridic ce se naște între făptuitor și victimă. De altfel, nici nu are sens în contextul normativ actual să se folosească termenul de victimă prin ricoșeu/indirectă din moment ce legea nu reglementează o asemenea situație. Dacă legiuitorul ar fi dorit reglementarea unei despăgubiri nepatrimoniale în beneficiul acestor victime indirecte, ar fi făcut-o expres, caz în care faptul generator al acestei reparații ar fi stat tocmai în imposibilitatea victimei de a-și exercita viața de familie/socială. Dar aceasta este o ipoteză de dezdăunare distinctă față de cea din art. 1.391 alin. (1) din Codul civil, care are o altă natură juridică și nu poate fi asimilată celei analizate. De aceea, dacă dorim să stabilim cauze de despăgubiri nepatrimoniale nu o putem face prin intermediul unui text care reglementează o anumită ipoteză de despăgubire și să îi extindem sfera normativă cu aspecte străine lui. Ar rezulta un construct eteroclit care nu poate fi acceptat din perspectiva exigențelor de calitate a legii.

Că ne place să credem că această nouă ipoteză de dezdăunare se află în legătură directă/indirectă cu cea expres reglementată este o chestiune de opțiune personală, însă exegetul nu are posibilitatea/dreptul de a rescrie texte, ci de a le interpreta sau comenta.

²⁰ Georges Ripert, *La règle morale dans les obligations civiles*, L.G.D.J., Paris, 1949, p. 5.

Curtea Constituțională este un legislator negativ și nu are competența de a adăuga noi ipoteze/reglementări la cele deja existente, mai ales că în cauza de față nu se aduc în discuție aspecte cu relevanță constituțională, ci opțiuni de legiferare. Aspectul cu relevanță constituțională este chiar textul așa cum el este redactat, dar a adăuga la el, pe cale jurisprudențială, o nouă ipoteză — ce exprimă o opțiune — ne pune într-o situație paradoxală. Practic, ceea ce opinia separată face este ca în loc să se limiteze la analiza respectării autorității normative a legii în prima fază a analizei și să observe că aceasta reglementează cazul general de reparare a prejudiciului nepatrimonial, ea adaugă o nouă ipoteză la cazul deja existent prin „extinderea” artificială a acestuia.

Nu negăm posibilitatea/opțiunea legiuitorului de a reglementa și alte cazuri de reparare a prejudiciului patrimonial, alături de cel existent, dar a extinde conținutul celui existent la un alt caz distinct ca natură juridică și care ridică alte probleme de drept ni se pare o bizarerie juridică.

Că judecătorul-raportor autor al unei opinii separate la această decizie face o comparație între alineatul (1) și alineatul (2) al art. 1.391 și augmentează conținutul normativ al primului alineat nu face decât să dovedească eroarea în care se află. Alineatul (2) reglementează cu privire la rudele/soțul sau alte persoane cu care victima se află în raporturi apropiate, dar această prevedere nu duce la o dublare/triplare/multiplicare de „n” ori a raportului juridic care s-a născut între făptuitor și victimă, ci pe calea unei ficțiuni juridice legiuitorul a considerat că, din moment ce **victima a decedat**, despăgubirea cu caracter nepatrimonial revine acelor subiecte care se aflau într-o strânsă relație cu aceasta. Or, a nu observa că acest alineat operează cu o ficțiune juridică pentru a menține unitatea conceptuală a raportului juridic rezultat ca urmare a angajării răspunderii civile delictuale și, în consecință, a considera că reglementează o despăgubire în favoarea unor victime indirecte, prin dezagregarea raportului juridic inițial, unic prin natura sa, a transla această concluzie la alineatul (1) și a aprecia că în cazul victimei în viață se nasc mai multe raporturi juridice între făptuitor și victima directă/indirectă nu este decât o greșeală de

interpretare a textului. Însă, a mai și scrie o opinie separată nu poate decât atrage anatema dintr-o altă opinie separată *Errare humanum est, perseverare ...*

Așadar, instanțele nu au fost mai parcimonioase atunci când nu au acordat daune morale în ipoteza art. 1.391 alin. (1), tocmai pentru că ele au interpretat în mod exact și corect textul analizat și au respectat autoritatea normativă a legii.

Subliniem că obligațiile rezultate din conceptul de viață de familie în ceea ce privește repararea prejudiciului nepatrimonial sunt cele stabilite de art. 1.391 din Codul civil. A dori ca acest concept să acopere și repararea prejudiciului nepatrimonial pentru victimele indirecte în ipoteza art. 1.391 alin. (1) din Codul civil înseamnă, pe de o parte, o dezvoltare a conceptului de viață privată și a obligațiilor care derivă din acesta și, pe de altă parte, reglementarea unui nou caz/distinct de reparare a acestui prejudiciu, și nu a „construirii” acestui caz în interiorul normei criticate.

Prin urmare, textul criticat astfel cum a fost interpretat se subsumează art. 61 alin. (1) și art. 126 din Constituție.

Cu privire la verificarea conținutului propriu-zis al normei în raport cu drepturile și libertățile fundamentale, se constată că aceasta nu cuprinde nicio încălcare a exigențelor art. 22 și 26 din Constituție.

Precizăm că noțiunea de „viață de familie” nu poate fi definită limitativ prin raportare la art. 48 din Constituție, întrucât acest text constituțional stabilește o protecție a familiei în sens restrâns, aspect care reprezintă o parte a vieții de familie cuprinsă în art. 8 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, este o noțiune autonomă în sensul jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului sau în art. 26 din Constituție. Din moment ce aceste două ultime texte (cel convențional și cel constituțional) nu impun în sine acordarea despăgubirilor și victimelor indirecte, este cu atât mai evident că nici din prevederile art. 48 din Constituție nu poate rezulta o asemenea obligație, contrar a ceea ce s-a susținut în sensul admiterii excepției de neconstituționalitate.

Având în vedere cele expuse, apreciem că, în speță, excepția de neconstituționalitate trebuia analizată și din perspectiva art. 61 alin. (1) și art. 126 din Constituție.

Judecător,

prof. univ. dr. **Mona-Maria Pivniceru**

EDITOR: PARLAMENTUL ROMÂNIEI — CAMERA DEPUTAȚILOR

„Monitorul Oficial” R.A., Str. Parcului nr. 65, sectorul 1, București; 012329
C.I.F. RO427282, IBAN: RO55RNCB0082006711100001 BCR
și IBAN: RO12TREZ7005069XXX000531 DTCPMB (alocat numai persoanelor juridice bugetare)
Tel. 021.318.51.29/150, fax 021.318.51.15, e-mail: marketing@ramo.ro, www.monitoruloficial.ro

Adresa Biroului pentru relații cu publicul este:
Str. Parcului nr. 65, intrarea A, sectorul 1, București; 012329.
Tel. 021.401.00.73, e-mail: concursurifp@ramo.ro, convocariaga@ramo.ro
Pentru publicări, încărcați actele pe site, la: <https://www.monitoruloficial.ro/brp/>

